

CSAVDAR DOBREV
**A költő-hungarológus Nino
 Nikolov sötétülő szomorúsága**

In memoriam Nino Nikolov

Nino Nikolov 2001-ben adta ki utolsó verseskötetét *Napnyugta* címmel, amikor már ismerte betegsége diagnózisát. Úgy írta meg, mint számvetést az élettel, az őszinteség meglepő erejével. Megfogalmazta az elválást: elmerülés a „csillagos térben”. Elérkezett az „elröppent madarak” nélkül lengő ágakig, a „kigyóvérű ábrándokig”, a „győztesek nélküli életig”, a végnélküliségig, s ahogyan meggyóna: eltelve az örökkévalóság érzésével. Eljutott a versekkel, vagy olykor a „néha zord, kietlen” élettel megfizetett önitéletig. Ritkán fordult elő líránkban ilyen mértéktartó és sztoikus búcsú a léttő, ami belső méltóságról és érett emberi magatartásról vall. Rövidek ezek a versek, mint a tűzkő pattintotta szikrák, de hosszan hangzanak, akár a mennydörgés visszhangja.

Élete végén ugyanis Nino Nikolov csillagokból igyekezett felépíteni a saját otthonát, szavai szerint a ború hajlékát. Leginkább nyolcsorosokban szerette megvalósítani a szintézist, amely közel áll a *haiku* lírai forma struktúrájához és kódjához. Sikerült egyesítenie a gondolat érzéki erejét és nyomasztó uralmát az összevont tanulással, amelynek kérlelhetetlenségétől megborzong az olvasó. Andrej Germanov költő szintén ezt a tömör kifejezési formát használta a halála előtt, de nála ezek a versek az életismeret visszfényei voltak, míg Nino vette magának azt a bátorságot, hogy egyenlő alapon beszélgesse a saját túlvilági hóhérjával – annak girhes és komor árnyával. És hogy emlékeztessen a választóvonalra az értelem és az értelmetlenség, a szerelem és a pénz, a nappal fehér hajója és az éjszaka fekete tengeralattjárója között, a felégetett „grafittal rajzolt” fák és az angolkóros gyermek-lábcskák látványa között, melyeket az éhség *a világ jövőjének* kérdéseivé változtatott.

Nincs szándékomban belemerülni gondolati víziók másodlagos újrateremtésébe. Jelzem csupán az élettől való eltávolodásnak azt a típusát, amely váratlan dolgokkal hökkent meg és értéket jelent új irodalmunkban. Voltaképpen ez a verseskötet is tanúsítja egy elhivatott költőnemzedék egyik jelentős költőjének az értékeit, amely a huszadik század ötvenes éveiben és a hatvanas évek elején kezdett alkotni. Ez a nemzedék, amely túlélte a második világháború utáni idők valóságát, terhelt társadalmi körülmények között nőtt fel, és napvilágra hozta tit-

kos vágyát egy jobb és igazságosabb világ iránt. Egy következő fokon pedig energikusan kiállt az egyén kötelességeiről és szabadságáról alkotott elképzelései mellett, az elidegenedés új formáinak a leküzdéséről, beleértve az erőszak különféle alakulatait is. E nemzedék sok vonatkozásban megújította költészetünk nyelvét, kifejlesztette párbeszédességét és tárgyyszerű jellegét, kitágította költői távlatait, felhasználva modern európai szerzők kísérleteit is. Képviselői közül néhányan a közvetlen kapcsolatot választották közönségükkel, míg mások bonyolultabbá tették költészetük jelképtárát, és a hangsúlyt a mágikus, kifejezetten képzettársításos, nyilvánvalóan egyéniesített szerzői mikrokozmoszra helyezték.

Nino Nikolov is megjárta a fejlődés hasonló mozzanatait és állomásait. Friss érzékenysége eleinte nyíltabb, közvetlen utakat keresett az önkifejezéshez. A derűs hangulatok és az energikus küzdelem került előtérbe. Még ekkor beleszeretett a spanyol költő, Federico Garcia Lorca lírájába, emberi sorsába és népi eredetű modernizmusába. Vele született érzéke már ekkor sugalmazta, hogy világosan lássa az élet ellentmondásait, és azokat távolról is megítélje. Röviden: hogy figyelmesen kihámozza a lényegét álcás bűvőhelyeiről. Verseiben tudatosan keresett színek és árnyalatok kezdtek sűrűsödni, és azok fokozatosan súlyosodtak is a saját értékeléseitől, kifinomult töprengéseitől a lét édenét vagy poklát illetően.

Ilyen módon Nikolov csaknem mindig, legjobb teljesítményeiben pedig mindig szívesen adott elsőbbséget a gondolatoknak, az értelem érveit használta ambíciója megvalósításában, hogy az emberi titkokat megfejtse. Ő, aki sóvárgott a gyöngédségre, és fogékony volt az érzéki elragadtatásokra, leginkább az átélt és átgondolt arányosságok belső mértékéhez ragaszkodott, megpróbált mindegy oldalról is magába nézni. Ha itt nem a költészetről lenne szó, azt mondhatnám, hogy annak a matematikusnak a láza fogta el, aki nehéz tételt fogalmaz meg.

Igen, a szépség felkavarta. Hozzá lehetne tenni: már előre ráérezett. Számára csoda volt a világ. De ő birtokba vette, hogy nyilvánvaló önkontrollal felülkerekedjen az esztelen érzéki és gondolati szertelenségeken. Alapfeltétel volt nála a rend fogalma, a kompozíció áttekinthetősége, a részek közötti szigorú összefüggés; és félt, nehogy a szenvedélyek örvényébe kerüljön, amelyekből szóáradaatok fakadnak. Talán csak egyetlen művében, az *Álmatlanság* című poémában – amely a természeti és emberi megpróbáltatások és felemelkedések sarkalatos ellentmondásainak az ábrázolása –, enged meg magának csaknem szürrealisztikus korlátlanságot, helybenhagyóan szabad befolyást engedve a visszafogott érzelmeknek. Rokonságban áll ez a poéma Nagy László *Menyegző* című versével, annak atavisztikus nyelvezetével.

Nino Nikolov 1959-ben adta ki *Megosztott percek* címmel az első verseskötetét. A nagy bolgár költő, Nikola Furnadzisiev volt a könyv szerkesztője, s a róla írt első recenzióban Borisz Delcsev úgy mutatta be a debütáló lírikust, mint a hazai költészet új reménységét. E korai könyvében a huszonhat éves Nikolov szívből vallott nézeteiről, elbűvölten a tavaszi kibontakozástól. Már akkor megvonta lírája néhány alapvető témájának a nyomvonalait is. Ezek egyike az utazás témaköre: nem is annyira az elutazás és a megérkezés élménye, mint inkább a megismerés, a világba merülés értelme. Megvalósította saját konkrét, de képzeletbeli útvonalt is Budapest és Szófia között; Pesten végezte felsőfokú tanulmányait és Szófiában nőtt fel, habár a hegyvidéki Troján kisvárosban született 1933-ban. Másik témája, amely *Lorca* című versében öltött testet, kifejezte főhajtását a „kedvező szelektől” kísért férfias bátorság és hőstett előtt. Harmadszor: már itt elkezdett egy más, de számára fontos témát is *Bécsi keresztút* című versében, amely a társadalmi disszonanciák és az emberek lealacsonyítása iránti ellenszenvére összpontosított. A *hid* gondolata révén – majd később meggyőződhattünk róla, hogy Andricsnál ez mennyire megalapozott – Nino is proklamálta az egyes emberek és a társadalmak összekapcsolódásának szükségességét, miként annak a predestinációját is, hogy az emberi beszéd eltünteti a világ eredendő némaságát. A *hid* témája segített a költőnek összeforrasztania Bulgária iránti szeretetét Magyarország iránti szeretetével. És negyedszer: feltárult a szerelem témája, pontosabban a közelségé, amely nála hihetően hangzott, de némiképpen mégis bizonytalanul, a hajótörés sejtelmével. Felmerül bennem a kérdés, hogy az *Én kis Kolumbuszom* című antológikus művét is a reális, de egyben képzeletbeli Csillának szentelte. Élete alkonyán Nino szomorúan utalt a bensőséges bizalom mulékonyosságára, annak „befejezetlen” elenyészésére. Így a soron következő művekben a kezdeti bűvölet megosztott hangulatokkal, higgadt elmélekedésekkel és figyelmeztetésekkel kezdett telítődni, a káini vétkek és hibák, általában az elidegenedett lelkiség okán.

Következő könyvei megerősítették az első verseskötet vitathatatlan alkotói feltöltöttségét. Az *Évek nem összeillők*, *Álmatlanság*, *A tenger jelenléte*, *Kolumbusz után*, *Válogatott versek*, *Nyár*, *csütörtök*, *Elbeszélő költemények*, *Amíg a lábnyomok elkerülik egymást*, *Kraszimira fehérben*, *Csupaszodó ágak*, *Mint lehelet*, *Napnyugta*: ez Nino Nikolov jelentős hozzájárulása mai liránkhöz. Ezekben a kötetekben bontja ki művészi lehetőségeit, pontos diagnózisát adja a jelenségeknek, sűrítetten ábrázol, elkerüli a feleslegest, árnyaltan festi a belső drámákat, a részleteket, s mind-

ezeket jó érzékkel fűzi össze a teljesség architektonikájává. Egyre célirányosabbnak látszik fokozott szellemi elmélyültsége, az összegezésre való törekvés, a kifejezés magabiztossága. Vállalta, hogy tégláról téglára rakja, felépítse a műalkotást, nemegyszer anélkül, hogy titkolná a „készítés” mozzanatait. A tökéletes pontosság és a „gall derű” iránti, csaknem megvalósíthatatlan vágya is növekszik.

Gyűjtötte az energiát költői tehetségének egy másik adottságához is: irónia iránti érzékéhez, az aljasság és az árulás csaknem lecupaszított kritikájához, a vezérmotívum kiemelésével és a hamisítások elvetésével. Irtózott a kis egzisztenciák banalitásától és mohó étvágyától, a bugrisságtól és a kapzsiságtól, a sikerhajhászás arcátlanságától, az átmeneti sikerek hullámtaréjának vagány meglóvagsától. A hasonló mentalitású, pöffeszkedő személyiségeknek nem egy sort, nem is egy verset szentelt, mint pl. *A ködben*, *Jól vagyok*, *A semmirekellő* címűeket. Ez utóbbi vers igen jellemző a költő szarkazmusára és az álentellektüelek hangyaszorgalmú agresszivitása iránti elviselhetetlen ellenszenvére. Az ilyen költemények miatt, és mert megérezték, hogy nem tűri kicsinyes aljasságukat, többen is beledöfték mérges fullánkjukat a költőbe. Egy magyar egész marék sárral dobálta meg Nino Nikolov emberi méltóságát és keserítette meg a bölcs alkotóművész lelkét. Bizonyára ez váltotta ki Nikola Indzsov költőből, hogy Nino halásos ágyánál kijelentse: „Bolgár pénzzel fizetett külföldi próbálta meg rákenni a saját maga becstelenségét”. Íme a vers:

A semmirekellő

*Te, aki párizsi kockás divatzakóban
viseled aljas személyiségedet,
mintha bizonygatnál „ugye” és „valóban”,
de a hangod rosszindulattól remeg.*

*Istentelen tömeg, romlott népség között
szándékosan minden hitet megfeszít
és fellazulnak akkor csőrök, fél csökött,
fél vén, fél kiskorú arcvonásaid.*

*Nálad minden csak fél s a félnek a fele:
jársz-kelsz félholtan – fél elevenen,
fél-bátran, s mint kinek elment a fél esze,
fél-vígan és félig reszketegen.*

*És azt hiszem, ha nőnek születnél volna,
hírnévért lennél csak megvehető
s nem is bűnös – csupán bemocskolója
annak, aki hívő tiszta szerető.*

Ehhez hasonló költeményeiben közvetlenül veti fel a személyiség és az idő, a szabadság és a függőség, az ember morális tökéletlenségének és elhivatottságának a kérdéseit, hogy megőrizze önmagát. De itt is, mint egyéb megnyilvánulásaiban, nem csupán az indulatki-törés van jelen, hanem az értelem parancsa is, a szerző öngazolása a „gondolkodó költők” nemzedékéhez való tartozását illetően. Nino Nikolovról – lírai hangulatairól vagy kritikai kérlelhetetlenségéről is – el lehet monda-ni, amit Eluard mond saját magáról: „A logika költője”.

Későbbi verseiben (a nyolcvanas évek elejétől a végéig) Nikolov költői szándékának alakulása jelentős változásokat mutat. Ekkor, mivel a világ radikálisan változott, hála az embernek és a társadalmi-szellemi összhang új Kánaánja felé való fordulásának, korábbi világszemlélete mintha háttérbe szorulna. Kételyek kezdtek gyötörni, hogy a hasonló elképzelések megvalósíthatók-e, és az eredmények mennyire felelnek meg az elvárásoknak. Verseiben, de személyes magatartásában is a morális, a Lunacsarszkij terminológiája szerinti „belső ember” természete felülkerekedik a zoon politikonon. Továbbra sem fogadja el a társadalmi egoizmus farkastörvényeit és annak társadalmi rendjét, de nagyobb meggyőződést tanúsított a haladás fokozatos megvalósítása iránt. Jobban bízik a bocsánatban, mint a megtorlásban és a „fogat-fogért” öszövetségi törvényben. Az élet terheinek elviselésében inkább az ember szívóssága vonzotta, mintsem a szellem közvetlen harcossága és mindenáron való engesztelhetetlensége. Mint ahogy Illyés Gyula feljajdulása kifejezi: „Egyre nehezebb hordoznom vállamon ezt a Földgolyót!”. Nikolov töprengéseiben túlsúlyba kerültek a mély egzisztenciális kérdések, az örök és megoldhatatlan ellentmondás születés és halál között. Mindez növelte költészetében a plasztikus és visszafogott ábrázolásmód szerepét, a magányos ember iránti emberbaráti együttérzést, mint ahogyan a hajlamot is a művészi eszközökkel való takarékoságra, valamint a közlés tömörségére.

Hogy hű legyen önmagához, szükségesnek érezte változtatásokat végeznie a már publikált *Lorca* című versében. Az 1950-es évek végén keletkezett eredeti szövegben a spanyol költő vértestvére a forradalmár Botevnek és Petőfinek, egyúttal idealista és felfedező is, mint Don Quijote és Kolumbusz. Íme, az akkori szöveg: „Nem hordott gitárt – de pisztolyt és hevedert.” Néhány hónappal a halála előtt, 2001-ben újra közölte ugyanezt a verset a Hétfő című folyóiratban, átalakítva a szöveg értelmét, talán hogy pontosabban fejezze ki az életrajzi faktológiát. A frankóisták által meggyilkolt nagy költő lázadásának ebben az új megfogalmazásban csak szellemi dimenziói vannak, amelyek Don Quijote

és Kolumbusz közvetlen folytatójává teszik. A szerző megvonja hősétől a fegyveres ellenállás attribútumait: a töltenyevedert és a pisztolyt, amikor felcseréli a *de* ellentétes kötőszót a *sem* tagadószóval. A verssor így a következő jelentéstani értelmet kapja: „Nem hordott gitárt – sem pisztolyt, sem hevedert”.

A bolgár hungarológia szerencséje, hogy Nino Nikolov tehetsége nagy részét a magyar költészetnek, a magyar irodalomnak, Magyarországnak szentelte. Magyarországnak, amely őt arra ihlette, hogy megírja eredeti költeményeinek magyar vonatkozású részét: *A pusztán, Ünnepe, Cigány a Tisza menti szőlőben, A Tiszánál, a Budapesten* címűeket, a *Halvaszületett napok* ciklust és másokat. *Napnyugta* című verseskötete borítójának hátoldalára *A hidak nélkül van Pest, van Buda* című miniatűrjének a sorait nyomtatta:

„*A hidak nélkül
van Pest, van Buda,
de nincsen Budapest,
a város.
A hidakban
igazi csoda rejlik.
Összekötik
a felaprózott világot*”

A költő-hungarológus Nino Nikolov jelentőségét nemcsak egyéni alkotóművészete hasonló akcentusai jellemzik. Nem csak maga a tény, hogy Magyarországról önálló publicisztikai könyvet írt, hogy több tucatnyi cikket és előszót szentelt magyar könyveknek, a magyar kultúrának, a magyar fejlődésnek és sajátosságainak, hogy fordítója volt a magyar prózának is. Nem csupán az, hogy bemutatta a finnugorság örökségét a *Kalevala*, a klasszikus finn népeposz bolgárra fordításával, sőt rámutatva annak rejtett részvételére is a bolgár szellemiségben. Hanem az is, hogy mint fordító, igazi szellemi hőstettet hajtott végre az ősidőktől napjainkig vonuló magyar költészet átültetésével bolgár nyelvre.

Az utóbbi évtizedekben nincs a magyar költészetnek olyan Bulgáriában kiadott antológiája, amelyben Nino Nikolov fordításai ne szereplnének. *Cimbalom* címmel antológiát fordított a magyar népköltészetből, kiadta a *Keserű pohár* című 320 oldalas nagy antológiáját, amely magában foglalja az általa gyönyörűen újraalkotott magyar népdalokat és népballadákat, a magyar irodalom első szöveges emlékeit, legnagyobb klasszikusainak a verseit, kezdve Janus Pannonius, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós műveitől Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Arany János,

valamint Vajda János, Ady Endre, Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád verseiig; majd Kassák Lajos, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Nagy László és Juhász Ferenc alkotásaiig. A klasszikus bolgár műfordítások közé tartoznak Petőfi szövegeinek az általa készített átültetései, József Attila költői világegyetemének bolgárra való átköltése; Nagy László és Juhász Ferenc, s a szintén nehezen lefordítható Áprily Lajos, Dsida Jenő és Lászlóffy Aladár verseinek ragyogó fordításai.

Nino Nikolov a saját markáns ismérvei, kritériumai szerint fordította a magyar költészetet. Előbb érzelmileg törekedett megközelíteni az eredetit, hozzászabni önmagához, hogy azt a sajátjával is gazdagítsa, de szinkronban a szerző eredeti értelmezésével. Nagy Lászlóhoz hasonlóan, nem tartozott a kínosan pontos műfordítók közé, nem egyszer megengedte magának, hogy bizonyos fokig autorizálja az eredetit. Ugyanakkor szándékosan mellőzte a művek némely túlzottan régies archaizmusát, archaikus lerakódását, közelítve ezzel a modern szellemiséghez. Ez nem csorbította az eredeti szöveg szuverenitását, viszont definiált egy sajátos kategóriát: *Nino Nikolov fordításai*.

A bolgár műfordítás történetének már kötelessége, hogy számot vessen impozáns átültetéseinek olyan remekeivel, mint Petőfitől *A gólya*, *Szeretlek, kedvesem*, *Mint felhők a nyári égen*, *A nép nevében*, *A csillagos ég*, *a Felhők* ciklus miniatűrjei és mások. A mi fogalmaink a grandiózus állhatatosságról és paradox formákról, amelyek a társadalmi téren kérlelhetetlen József Attila-i mélységekben születtek, a műfordító Nino Nikolov munkásságának köszönhetően állandósultak. Nagy László *Menyegző* és *Gyöngyszoknya*, vagy Juhász Ferenc

Templom Bulgáriában című nagy lélegzetű verseinek bolgár fordításai a költői mesterség igazi gyöngyszemei. Rámutathatnánk természetesen néhány olyan egyedi példára is, ahol nem eléggé pontos az eredeti szöveg „homályos” részeinek az olvasata és megfejtése. Ebben az esetben azonban az a legfontosabb, hogy bolgár költőként a műfordítás művészetében igen komoly teljesítményt mutatott fel, és hogy fordításai tárták fel a bolgár közönség előtt a magyar költészet hiteles, autentikus vívmányait. És még inkább az, hogy elképesztő mennyiséget sikerült újraalkotnia anyanyelvén a magyar költészet gazdagságából, csaknem harmincezer verssort. Csupán az az ember tudja felmérni, aki fordított verseket, hogy mekkora felkészültségről és munkáról, mennyi álmatlankodásról, megfeszített napok láncolatáról, és a hazai hungarológia bibliográfiájának milyen magas csúcsairól van itt szó. Neve megérdemelten fénylik a többi hungarológus neve és érdemei között. Sajátos ötvözeté forrt össze nála az eredendő tehetség, az irigylésre méltó kitartás, valamint a sugárzó szeretet Magyarország és a magyarok iránt. A költőműfordító Nino Nikolov legkiválóbb versei jelenkori költészetünk reflexeit és jövőbe látó lelkületét gazdagítják. Tanúi a könyörtelen harcnak azért, hogy életünket az értelem és a szív uralja. Hogy érthetővé váljék: „*zöld árnyalatban*” a világ, de egyúttal „*feneketlen mélység fölötti hajózás / alkonyodott szépséggé, de jött meg – csapással*”. Versei-önvallomásai magasrendű igazságok maradnak, mint ahogyan műfordítás-művészetünkben maradandóak lesznek fordításai a magyar költészetből, hasonlóan a finn *Kalevala* átültetéséhez.

Király Zoltán fordítása

Csavdar Dobrev (1933, Jambol) az egyetemet Budapesten végezte magyar irodalom és újságíró szakon, 1955-ben. Hazatérve, 1956-tól a Szófiai Dokumentumfilm Stúdió munkatársa és egyben a Narodna Kultúra Könyvkiadó szerkesztője lett. 1963-ban *Alkotói sokoldalúság a kortárs bolgár drámában* címmel kandidátusi disszertációt írt, majd *A lírikus dráma* című munkájával doktori címet szerzett a moszkvai Társadalomtudományi Intézetben. 1969-től a Bolgár Tudományos Akadémia Művészet-tudományi Intézetének a munkatársa, majd vezetője. 1975-ben művészettörténeti doktorátust is szerez. Ezt követően a bolgár irodalmi hetilap kritikai rovatának a szerkesztője és a Bolgár Írók Szövetsége kritikai szekciójának a vezetője. 1980-tól az Ivan Vazov Nemzeti Színház fődramaturgia, ugyanakkor dramaturg a Szófiai Sztáira Színházban is. 1991-től három esztendeig a moszkvai Bolgár Kulturális Központ igazgatója, 1998–1999-ben pedig a Szláv Egyetem professzora.

Irodalomtörténész, művészettörténész, színházi kritikus, publicista, költő és műfordító egy személyben. Hozzávetőleg körülbelül ötezer publikációja és harminc könyve jelent meg a bolgár és kül-

földi irodalom, színháztudomány, kritika és a filozófiai esszéizsztika területén.

Csavdar Dobrev Bulgáriában a hungarológia egyik legjelentősebb, legtermékenyebb és legszélesebb látókörű képviselője. Irodalomtörténeti és színháztudományi munkásságának jelentős részét szentelte a magyar irodalom és kultúra bulgáriai megismertetésének, bemutatásának. Ilyen témájú átfogóbb és nagyobb lélegzetű tanulmányait, kritikáit, elemzéseit gyűjtötte egybe a *Magyar világok* című, közel hatszáz oldalas tanulmánykötetében, amely 2006-ban jelent meg Szófiában, az Egyetemi Könyvkiadó gondozásában.

Műfordítóként néhány magyar prózai munka fordítása után jelentős válogatást, mintegy négyezer verssort fordított bolgárra Ady Endre költészetéből *A halottak élén* címmel, 1998-ban. 2003-ban pedig megjelent az *Ave, Éva. Magyar szerelmi líra* című antológiája, amelyben több műfordító-társával együtt az alábbi magyar költők szerelmes versei szólnak meg bolgár nyelven: Petőfi Sándor, Vajda János, Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Kassák Lajos, Nadányi Zoltán, Illyés Gyula, József Attila, Nagy László és Juhász Ferenc.